

Stimuleringsfonds
voor Architectuur

The Netherlands
Architecture Fund

Ontwerpen aan geschiedenis

Een cultuur van ruimte maken

Dirk Baalman

Het Verdrag van Valletta (1992) versterkt in principe de positie van de archeologie. Maar langdurige vertraging bij de vaststelling van nationale wetgeving en onduidelijkheid over de verdeling van verantwoordelijkheden en kosten belemmeren de uitvoering. Bovendien ontstaan er grote achterstanden in het onderzoeken van al datgene wat inmiddels opgegraven is. Dirk Baalman, adjunct-directeur van Het Oversticht, ziet hierdoor het draagvlak voor het betalen van opgravingen uit de grondexploitatie afbrokkelen. Het is noodzakelijk om prioriteiten te benoemen.

Archeologie haalt de laatste tijd regelmatig het nieuws met de wijzigingen in 'het bestel'. Ten minste drie ontwikkelingen zorgen voor beweging in het vakgebied: decentralisatie bij het rijk, privatisering van uitvoerende taken en de implementatie van het internationale Verdrag van Valletta. De publieke belangstelling is bevorderd door recente, interessante opgravingen en de publicatie van boeiend onderzoek. Het op de kop zetten van de oude structuren is gerelateerd aan de golf van belangstelling voor historie die zich in allerlei vormen manifesteert. Zonder publiek belang of publieke interesse is de archeologie immers een verwaarloosbare grootheid. Sleutelen aan de structuur ervan is dan een marginale bezigheid zonder enige urgentie. De beweging in en belangstelling voor het vakgebied zijn positief. Maar er is ook reden voor bezorgdheid, omdat precies op het snijvlak van publiek belang en structuurverandering nog enkele kwesties liggen die te weinig aandacht krijgen. Centraal staat de noodzaak om in zaken van archeologisch erfgoed tot prioriteiten te komen. Wanneer dit niet op korte termijn gebeurt, ontstaat er een structuur op lemen voeten en brokkelt het draagvlak af.

Halverwege de jaren '90 startte een decentraliseringsoperatie in de archeologie. Verantwoordelijkheden en taken die tot dan toe bij het rijk lagen, zijn gedelegeerd aan provincies en, later, de gemeenten. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) kreeg daardoor een ander profiel en de provincies stelden een provinciaal archeoloog aan. De organisatie van een gemeentelijk archeologiebeleid is in gang gezet. Belangrijk onderdeel van de decentralisatie is de bevoegdheid tot het doen van opgravingen. Dat is geen sinecure. Een archeologische opgraving is vakwerk. Een vondstcomplex kan door een ondeskundige aanpak in een keer beschadigd raken.

Wetenschappelijke kennis is er dan niet meer uit te halen en het verlies van artefacten is een reëel gevaar. Zo'n verantwoordelijkheid sta je niet zomaar aan iedereen af, hoewel zich verschillende partijen met ambities op dit vlak melden.

Nu het rijk, dat wil zeggen de ROB, niet meer graaft, is een grootscheepse privatiseringsoperatie op gang gekomen. Gecertificeerde particuliere bedrijven doen het veldwerk. De certificering en de controle op de resultaten zijn geregeld door middel van een kwaliteitsnorm, een wakende commissie en een rijksinspecteur. Niettemin heeft de verschuiving een grote impact. Archeologen die uit een sterk ambtelijke cultuur afkomstig waren, hebben in hoog tempo concurrerende bedrijven opgezet. Een voorbeeld is ADC ArcheoProjecten, dat vooral uit de 'gravende' sector van de ROB afkomstig is. Het Archeologisch Adviesbureau RAAP is ontstaan aan de Universiteit van Amsterdam (oorspron-

kelijk als 'Regionaal Archeologisch Archiveringsproject'). Zij opereren naast nieuw opgekomen commerciële bedrijven. Zonder haperingen gaat een en ander niet, getuige discussies over onder andere de kwaliteitsnorm, de commissie, en de capaciteiten van de provinciaal archeologen. In dat kader is het initiatief ontstaan om een beroepsvereniging op te richten die titel- en beroepsbescherming moet gaan organiseren.

Voor een belangrijk deel zijn dit interne strubbelingen binnen een beroepsveld dat door het overheidsbeleid is opgeschud. Ze lijken niet van belang voor partijen zoals gemeenten en ontwikkelaars die aan de ruimtelijke ontwikkeling van een terrein(tje) of gebied beginnen. Maar voor de vragen 'wie komt er langs voor de archeologie', 'wat kost hij' en 'wat krijg ik daarvoor' zijn de ontwikkelingen wel degelijk van invloed.

'Malta'

Het versterken van de archeologische positie is vastgelegd in de afspraak die (Europese) landen met elkaar hebben gemaakt over het belang van archeologie voor de cultuurhistorie en over de wens om rekening te houden met archeologische waarden bij ruimtelijke ontwikkelingen. Dit 'Verdrag van Valletta' is in 1992 vastgesteld en door Nederland geratificeerd. In de wandeling heet dit stelsel van afspraken kortweg 'Malta', naar het eiland waarvan Valletta de hoofdstad is. Op zo'n ratificatie volgt nationale wetgeving die inhoud en uitvoering moet geven aan het verdrag. Deze is in Nederland in voorbereiding. Opvallend is dat de behandeling door de Tweede Kamer keer op keer verdaagd is vanwege kleine pijnpuntjes met grote gevolgen.

Wie handelt 'in de geest van Malta' realiseert zich dat de beste bewaarplaats voor archeologische vondsten de grond is. Niet opgraven is de norm. Rekening houden met archeologie in ruimtelijke plannen resulteert dan in vermindering van sites en het onbebouwd laten van gebieden. De eerste vraag is dus: moeten we wel opgraven? Indien daartoe besloten wordt moet, volgens de wetgeving die op komst is, de verstoorder betalen. Daar lag een belangrijk discussiepunt voor het parlement, want wie is de verstoorder? Is dat de gemeente die in een ruimtelijk plan heeft bepaald dat een site onder druk komt te staan? Of is dat de ontwikkelaar die gaat bouwen? Opgraven is, mede door de privatisering, een kostbare aangelegenheid.

Als een opgraving onvermijdelijk is, dan zouden de vondsten en de kennis die deze kunnen genereren, in de planvorming moeten worden geïntegreerd. In dit opzicht sluit 'Malta' aan bij de trend om cultuurhistorische waarden te betrekken bij ruimtelijke planning. Het overheidsbeleid is daar ook op gericht, of het nou 'culturele planologie' heet, 'Belvederebeleid' of 'Actieplan Ruimte en Cultuur'. Wanneer deze integratie niet lukt blijft musealisering van de vondsten over, al dan niet in combinatie met een mooie publicatie, een expositie of een vitrine op locatie.

Op de kaart

Het spreekt vanzelf dat het draagvlak voor dit beleid toeneemt naarmate de kennis over potentiële archeologische vindplaatsen beter beschikbaar is. De afgelopen tien jaar heeft de ROB daaraan hard gewerkt. Archeologische monumenten staan op de kaart en dat wil zeggen: de digitale kaart. Bovendien is er, ook digitaal, een indicatieve kaart met archeologische waarden (IKAW). Deze zijn on-line beschikbaar in het computerprogramma ARCHIS. Ze zijn van belang voor plannenmakers en voor bijvoorbeeld de provinciaal archeologen wanneer zij bij de toetsing van bestemmingsplannen moeten bepalen of een 'site' geraakt dreigt te worden. De archeologische monumentenzorgers hebben met dit instrument al jarenlang een voorsprong op hun collega's van de bovengrondse monumentenzorg. Bij hen duidt 'monumenten op de kaart' vooral nog op de inventarisatiekaart in de kaartenbak. Het gesprek met ruimtelijke planners speelt zich immers af boven plan- en topografische kaarten met coördinaten en niet met adressen. Natuurlijk bestaan ook hier fijnproeverdiscussies, die vooral de wetenschappelijke merites van de IKAW betreffen. Die discussies zijn niet zonder belang, maar in grote lijnen is de informatievoorziening over datgene wat je in de bodem tegen kunt komen heel behoorlijk.

Draagvlak

Het bouwwerk voor de archeologische infrastructuur ziet er op het eerste gezicht dus solide uit. Maar in de dagelijkse praktijk zijn er nogal wat obstakels. Zo is de langdurige vertraging bij de vaststelling van de wetgeving fruikend. Gemeenten horen nu al enkele jaren dat zij verantwoordelijkheden zullen krijgen op het vlak van de archeologische monumentenzorg en dat overheden vooruitlopend daarop alvast handelen 'in de geest van Malta'. Maar een gemeentelijk archeologiebeleid kan zonder wettelijke basis niet worden afgedwongen. Veel gemeenten gaan zich, niet ten onrechte, pas met het onderwerp bezighouden op het moment dat zij daartoe wettelijk worden verplicht. Bestuurlijk start dit nieuwe stelsel dus onder een slecht gesternte.

Dit gebrek aan voortvarendheid gaat vergezeld van een krakend draagvlak voor de verdeling van de verantwoordelijkheden en de kosten. Onlangs liet de vereniging van projectontwikkelaars (NEPROM) aan de Tweede Kamer weten dat de overheid niet eindeloos door kan gaan met het stellen van allerlei eisen aan bouwlocaties, die in de grondexploitatie moeten worden verrekend. Het principe van de 'verstoorder betaalt' is volgens de NEPROM verkeerd toegepast. Potentiële verstoorders, zoals gemeenten en ontwikkelaars, vinden archeologie een zaak van algemeen belang waarvoor de financiering dan ook naventant geregeld moet worden. De reactie van de NEPROM wekt ook verbazing. Archeologen geven namelijk aan dat het verstoorderprincipe tot nu toe in de praktijk helemaal niet afschrikwekkend werkt. Er is nog nooit zoveel onderzocht en opgegraven. Blijkbaar is er zoveel geld of is de schaarste aan bouwlocaties zo groot, dat een archeologisch onderzoek meer of minder er niet toe doet. Tegelijkertijd lijken de ontwikkelaars niet bekend te zijn met het feit dat al dat archeologisch veldonderzoek alleen maar het topje van de ijsberg vertegenwoordigt. Na het veldwerk, dat aan de bouw voorafgaat, volgen nog de vondstverwerking en het echte onderzoek. Maar die blijven meestal achterwege. Er zijn bij lange na niet genoeg archeologische onderzoekers en voldoende budgetten om de opgegraven buit wetenschappelijk verantwoord te beschrijven. Dus blijft de kennisontwikkeling ver achter bij de sterke groei van de archeologische depots. Met de decentralisatie is de depotruimte in de provincies dan wel op orde gebracht, maar het tempo waarmee de stellingkasten worden gevuld overtreft alle voorspellingen. Zo ontstaat er een stuwmeer van achterstallig onderzoek en groeit de afstand tussen de generaties die hebben 'gegraven' en degenen die de collecties beheren.

Agenda

Met het achterwege blijven van onderzoek dreigt het draagvlak voor de uit de grondexploitatie betaalde opgravingen af te brokkelen. Daarom is het noodzakelijk om prioriteiten te stellen. Zijn er heldere opvattingen over de vraag wanneer wel of niet moet worden opgegraven? Kan het opgraven worden beperkt tot die situaties waarin ook de uitwerking van het onderzoek gegarandeerd is? En als de prioriteiten worden bepaald, is er dan een onderzoeksagenda op nationaal niveau of zijn er provinciale of gemeentelijke prioriteiten? Het beantwoorden van deze vragen zorgt in dit land op zichzelf al voor eindeloze strijd en oponthoud.

Aan een nationale onderzoeksagenda (NOA) wordt wel gewerkt. Deze is een onontbeerlijk deel van het geschetste bouwwerk van een modern archeologiebestel. Maar het is een illusie dat op basis van deze NOA de achterstanden zijn weg te werken. De agenda moet daarom uitspraken doen over de selectie in de depots, over de hoofdlijnen in het wetenschappelijk onderzoek en over de prioritering van op te graven sites.

Deze wetenschappelijke kant van de agenda vraagt om aanvulling met agendapunten die voortkomen uit de gewenste 'integratie van archeologische waarden in de ruimtelijke planning'. Daarbij gaat het om ideeontwikkeling en die mag je niet van archeologen alleen verwachten. Hier moeten ontwerpende disciplines uit die ruimtelijke planning aan meewerken. Die integratie kan immers niet vanuit de culturele sector worden opgelegd met aanbodgerichte lijstjes en waardenkaarten. Ook daar doemt een probleem op. Want voor vraaggericht werken moeten er wel vragenstellers zijn. Wat kunnen we op dit vlak verwachten van ontwerpers, nu aan de architectuuropleidingen elke scho-

ling in historische kennis en besef al sinds decennia systematisch uit het curriculum is geweest? Dat vraagstuk klemmt temeer omdat archeologie veel minder 'zichtbaar' is, minder vorm heeft en meer uit verhalen bestaat dan de 'bovengrondse' monumentenzorg. Daar is de verhouding tussen materiaal en verhaal eerder omgekeerd en voor veel architecten is de omgang met die historische materie al een groot probleem. Niettemin zijn er inspirerende voorbeelden van samenwerking, zoals geïllustreerd wordt in de recent verschenen *Limes Atlas*.¹ Indien de interventies van ruimtelijk ontwerpers succesvol verlopen, kunnen deze disciplines dan ook aan de andere punten van de onderzoeksagenda een bijdrage leveren? Tot de strategieën voor de omgang met historisch materiaal behoren vermindering en musealisering. Interessanter, want problematischer en uitdagender, is de strategie van aantasting en fysieke integratie in een nieuw ensemble. Ook hier biedt de *Limes Atlas* een adequaat overzicht met voorbeelden van archeologische sites in binnen- en buitenland.

Een andere mogelijkheid is om nieuwe strategieën te bedenken voor de omgang met de depots. Kan, bijvoorbeeld met inschakeling van beeldend kunstenaars, de voorraad archeologische voorwerpen in de depots van zinloze opslag getransformeerd worden in zinvolle artefacten, door wat onzichtbaar is in een betekenisvolle nieuwe samenhang te presenteren? Dat zou bijdragen aan het verstevigen van maatschappelijk draagvlak en aan het publiek maken van de disputen rond geschiedenis en met name archeologie. Disputen die nu nog vooral binnen het isolement van de discipline worden gevoerd.

1. B. Colenbrander, MUST (ed.), *Limes Atlas* (2005).